

Беленька Г.В.,

завідувач кафедри дошкільної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка, доктор педагогічних наук, професор

ОБРАЗНА ІГРАШКА ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄВИХ ЦІННОСТЕЙ ДИТИНИ

У статті представлено сучасний погляд на дитячу гру як на провідний вид діяльності дошкільника та на іграшку як на основний предмет, що акумулює й передає дитині базові образи предметів навколишнього світу, а також культурні настанови попередніх поколінь. Здійснено порівняльний аналіз образних дитячих іграшок ХХ та ХХІ століть, розкрито їх змінність. Показано вплив іграшки на когнітивну, емоційну та моральну сферу дитини.

Основна ідея статті базується на тезі про те, що головною функцією іграшки є активізація дитячої діяльності: інтелектуальної, фізичної, етичної, – а результатом діяльності є формування ціннісної сфери дитини. Презентовано можливості та особливості використання іграшки як засобу формування життєвих цінностей сучасної дитини. Надано пропозиції щодо організації ігор з дітьми в сімейному колі.

Ключові слова: діти дошкільного віку, ігри, іграшка, емоційна сприйнятливність, соціально-культурна інформація, носій інформації, життєві цінності.

Постановка проблеми. Формування ціннісної сфери – це процес перетворення початкових ціннісних орієнтацій особистості в наскрізні, які реалізуються протягом її життя. Процес формування життєвих цінностей передбачає проєкцію на формування базових якостей особистості, які закладаються в дошкільний період розвитку людини й розвиваються впродовж життя в ході її взаємодії з довколишнім світом. Оскільки в дошкільному віці провідним видом діяльності дитини є гра, то саме вона є одним з ефективних способів формування її життєвих цінностей. Таке ж вагоме значення має й іграшка, без неї гра неможлива. Іграшка, за висловом А. Макаренка, є матеріальною основою гри або, за твердженням А. Аркіна, її життєвим нервом. Тому на сучасному етапі розвитку суспільства взаємодія дитини з іграшкою та поведінка у грі залишаються актуальними питаннями наукових досліджень.

Аналіз актуальних досліджень і публікацій, пов'язаних із порушеною проблемою. Перехід до ціннісної парадигми є однією із провідних тенденцій розвитку освітньої ситуації сьогодення. Питання формування ціннісно-сислової сфери дитини відображено у працях В. Абраменкової, М. Боришевського, М. Осоріної, Л. Токаревої, С. Кулачківської, С. Ладивір, Т. Піроженко, Ю. Приходько та інших. Зокрема, Л. Токарева [14] розглядає формування ціннісних орієнтацій як чинник моральності дошкільників у сучасному соціопросторі. М. Боришевським [5] розглянуто умови успішності процесу духовного розвитку особистості, які він поділяє на внутрішні й зовнішні. Серед зовнішніх умов автором виокремлено дитячі ігри як вид дитячої діяльності, у якій природні нахили та інтереси дитини закріплюються в рисах характеру, життєвих цінностях, принципах і смислах життя.

У роботах Т. Піроженко [9; 10] наголошено, що з першого періоду онтогенезу людини, у дитинстві, відбувається формування підвалин ціннісних уявлень, очікувань,

смислів, цінностей, а основним виховним завданням розвитку особистості дошкільника є формування ціннісних орієнтацій як центрального регулятора зовнішньої поведінки та внутрішнього психічного життя, а також гармонізація вже сприйнятих особистістю соціально необхідних цінностей у практичній діяльності.

У дослідженні, здійсненому науковцями лабораторії психології дошкільника Інституту психології імені Г. С. Костюка [9; 10], виокремлено групи цінностей дітей дошкільного віку, а саме: цінності-переживання, цінності-спілкування, цінності-творення й цінності-подолання обмежень. Зокрема, психологи наголошують, що реальне існування тієї чи іншої ціннісної орієнтації в ціннісно-смысловій сфері особистості дитини можливе лише за умови єдності трьох її структурних компонентів – емоційного ("значима" цінність), когнітивного ("знана" цінність) і регулятивного ("дієва" цінність).

Ю. Приходько [11] в дослідженнях генезису провідних ставлень дитини дошкільного віку як основи її особистісного розвитку зазначила, що чим менша за віком дитина, тим меншою мірою наявне в її ставленні знання і тим більше значення мають емоції. Виходячи з цього, саме емоційне ставлення дитини дошкільного віку визначає її поведінку та особистісний розвиток.

Щодо іграшки як основного атрибуту гри науковці одностайні в думці про її великий виховний потенціал. Так, на думку В. Абраменкової [1], іграшка – це не забава, а культурне знаряддя, за допомогою якого дитина засвоює величезний і складний світ, осягає закони людських взаємин і вічні істини. М. Осоріна [8] розглядає іграшку як основний предмет трансляції базових культурних налаштувань, образів, що становлять основу картини світу, а гру – як основний процес, що сприяє їх осмисленню та засвоєнню.

Вплив іграшки на емоційну сферу дитини зумовлений високою емоційною сприйнятливістю дитини, схильністю до "оживлення" персонажу й побудови взаємин із ним на основі глибокої довіри. Спілкування з улюбленою іграшкою (дієве, вербальне й невербальне) уможливує для дитини майбутнє особистісне пізнання та змінення. Це свідчить про унікальну роль іграшки в житті дитини і, відповідно, про можливість її впливу на формування ціннісної сфери особистості, яка зростає.

Очевидно, що іграшки кожного покоління значно відрізняються. Особливо це помітно щодо ляльок, предметів побуту та іграшкового транспорту та свідчить як про зовнішню змінність довколишньої дійсності, так і про зміну пріоритетів у соціумі. До прикладу, у першій половині ХХ століття популярними серед дітей були іграшкові образи представників різних професій – космонавта, лікаря, шахтаря, машиніста, військового, міліціонера тощо. Ці ляльки виготовлялися з обов'язковим зображенням атрибутів професійної діяльності – шолома у військового, скафандра в космонавта, шахтарського одягу з обов'язковою захисною каскою і лампочкою в передній частині каски в шахтаря, халата й стетоскопа в лікаря, форми і смугастого жезла в міліціонера тощо. Були й ляльки-доярки, колгоспниці, залізничники, танцівниці, школярки, бабусі й дідусі, малюки-пупси і безліч інших образів.

Дітям, які народилися у ХХІ столітті, пропонувалися ляльки без зображення ознак професійної діяльності. Із широкого вжитку зникли ляльки в національному вбранні: спочатку їх замінили красуні Барбі, потім з'явилися герої мультиплікаційних серіалів: серії ляльок Winx, PopPixie, Lalaloopsy, Принцеси Діснея. Характерними рисами цих іграшок є струнка статура з непропорційно довгими ногами, порівняно великий розмір голови, великі очі, повні губи й обов'язково яскравий макіяж. Є серед них і ляльки-хлопчики, що супроводжують красунь. Вони гарні й модно вбрані, проте ознак професійної діяльності в цих образах немає.

Натомість у ХХІ столітті дітям запропоновано різноманітні іграшкові монстри; вони заповнили полиці іграшкових магазинів, а згодом – світ дитячої гри. Спочатку це були трансформери, або роботи-машини, потім з'явилися Людина-павук, Монстер Хай, Евер Афте Хай та інші. Роботи-трансформери не відрізнялись зовнішньою красою, але засвідчували силу, спритність, здатність пристосовуватись до різних умов і вміння перетворюватися з

людини в машину чи чудовисько. Ляльки серії Монстер Хай також передавали образи непростої людини. Це зовнішньо привабливі образи вампірів, мумій та зомбі. Згідно літературної версії, вони "навчаються" у Школі монстрів, а вільний час проводять у склепах й підземеллях. Стиль їхнього життя й характер є частковим відображення способу життя їхніх батьків – Франкенштейна, графа Дракули та інших темних представників міфів різних народів світу.

Наступними були іграшки серії Евер Афте Хай – уже не монстри, а люди, іграшкові образи дітей казкових героїв – Білосніжки, Попелюшки, сплячої красуні, лихої королеви чи Піноккіо. Без сумніву, вони сприяли поверненню дітей до світу добрих казок, розвитку уяви, але їх історії нерідко презентують негативні риси характеру так, що вони виглядають як позитивні. Наприклад, Ліззі Хартс – донька Червоної королеви з казки "Аліса у Країні Чудес" – повідомляє, що люди розуміють її занадто буквально, тож коли вона кричить: "Відрубати голову", це означає: "Дякую" або "Будь ласка" на мові Країни Чудес...

Проте, виховуючи дітей, сучасне покоління батьків прагне до формування в них таких якостей, як доброти, самостійності, відповідальності, працелюбності, ініціативності. Чи сприяють цьому нові іграшки?

Мета статті – охарактеризувати сучасні образні іграшки та проаналізувати можливості їх впливу на формування цінностей дітей дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Науковцями, які вивчають дошкільне дитинство, доведено, що світосприймання та специфіка життєдіяльності дитини мають певні особливості, серед яких – глибокий емоційний зв'язок із батьками та іншими членами родини, початкова довіра і прихильність до близьких дорослих, висока емоційна насиченість буття; щирість і безпосередність реакцій на процес та результати діяльності, вчинки інших людей, події навколишньої дійсності, висока самооцінка й відчуття власної значущості для близьких людей, освоєння норм і правил дій у соціумі способом наслідування спільної з дорослим діяльності, відображення власного світобачення й засвоєння змісту соціальних ролей у грі.

Оскільки іграшка є значущим атрибутом ігрової діяльності малюка та впливає як на ефективність гри, так і на розвиток особистості, маємо з увагою ставитись до її вибору. Виходячи з того, що головною функцією іграшки є активізація дитячої діяльності: інтелектуальної, фізичної, етичної, – а результатом діяльності – формування ціннісної сфери дитини, звернемося до поняття "цінність" і розглянемо в цьому контексті іграшки сучасних дітей.

Цінність – особливий вид реальності. Сама собою вона не існує, хоча й пов'язана не тільки з людиною, але й з об'єктивним світом. Світ повний цінностей – матеріальних (речі, гроші, власність тощо), художніх (твори мистецтва і літератури), природних (схід сонця, море, квіти, ландшафти тощо), власне людських (сміх, зовнішність, моральний вчинок) [13].

Психологи стверджують, що цінності, ціннісні орієнтації не виникають стихійно, а є результатом тривалого процесу їх формування впродовж життя людини. Засвоєння дитиною цінностей передбачає здобуття знань, набуття досвіду, розуміння сутності та причин явищ довколишньої дійсності, свого місця в суспільстві й часовому просторі (А. Андреева, Л. Виготський, В. Москаленко, Р. Павелків та ін.). Образні іграшки сприяють дитині в цьому, забезпечуючи інформування про об'єкти довкілля і формування до них певного ставлення. Ставлення, своєю чергою, базується на прийнятті цінності.

Основними постачальниками іграшок в Україні на сьогодні є Китай, Польща, Туреччина, Білорусь. Найвні також іграшки американських і європейських виробників. Європейський стандарт EN 71 на бирці свідчить про те, що іграшка пройшла європейську сертифікацію. Насамперед, це іграшки із Франції, Німеччини, Іспанії.

Водночас в Україні є й вітчизняні виробники іграшок, які пропонують м'які та пластмасові іграшки для малюків, іграшкові інструменти, обладнання для лялькової кімнати, кухні, візочки й ванночки для ляльок. Для хлопчиків промисловість пропонує різні види

машин, серед яких і ті, що допомагають людям у професійній діяльності: громадський транспорт, трактори, екскаватори тощо.

Серед ляльок привертають увагу в'язані іграшки, а також ляльки серії "Слінго-мами". Слінг – це тканинний утримувач, або перев'язь, що використовується для носіння дитини від народження до двох-трьох років і забезпечує їй постійний контакт матір'ю. Ляльки цієї серії представлені як образами людей, так і образами тварин. Головна їх ознака – наявність у комплекті великої (мами) і маленької (дитина) ляльок. Маленька лялька приєднана до фігури ляльки-мами за допомогою слінгу, який можна знімати, зав'язувати на свій лад або відкладати, граючись із лялькою-дитиною. Ці іграшки м'які та зручні в користуванні, у них немає твердих частин, а розмір розраховано таким чином, щоб дитині дошкільного віку було зручно утримувати їх.

Без сумніву, пропонуючи дитині таку іграшку, можемо сподіватися на розгортання нею ігрового сюжету в площині вияву турботи про малюка, програвання добрих сімейних традицій, де мама піклується про дитину, доглядає її, пестить, колише тощо. Якщо ж в руках дитини з'являється іграшка з серії Монстер Хай, то ігровий сюжет розгортається в площині демонстрації фізичних чи містичних можливостей персонажу, відображення в ролях суперництва ігрових героїв. Ціннісні орієнтації дітей у таких іграх спрямовуються на такі показники успішності, як фізична сила, хитрість, зверхність тощо.

Надзвичайно цінними образними іграшками є ті, що передають дітям цінності родини. Це лялькові образи тата, мами, дітей різного віку, старших членів родини – бабусі й дідуся. На жаль, таких ляльок зараз на полицях магазинів не віднайти. Щоправда, серед українських іграшок нам вдалося побачити родину зайців, що складалася із зайчика-тата і зайченят-дітей, а також зайчиків-тільда "Щаслива родина", у якій є тато-зайчик, мама-зайчиха і маленьке зайченя, родину ведмедів-тільда із двома ведмежатами. Особливість ляльок-тільда полягає в тому, що всі вони виготовляються з натуральних тканин (льон, бавовна, бязь, вовна, повсть, фланель) і оздоблюються кольоровими гудзиками, стрічками, тасьмою чи мереживом. Світлий колір тканин і оздоблення, добрі мордочки іграшок приваблюють і створюють добрий, домашній настрій.

Але для того, щоб виникла й розгорнулася дитяча гра, необхідні не лише іграшки. Потрібен ігровий простір, час для гри й партнери. І якщо ігровий простір дитина може створити собі на невеликій площині – на стільчику, ліжку, під столом чи деінде, то з часом для вільної гри й партнерами справи дещо гірші. Життя сучасних малюків часто настільки регламентоване, що часу на вільну гру в них не залишається. За 15-20 хвилин сюжетно-рольову гру не розгорнеш: вона може тривати від однієї-півтори години до декількох днів, із продовженням розгортання сюжету й введенням до ігрового задуму нових ролей і подій. Ще складніше з партнерами у грі, особливо для дітей, які не відвідують заклад дошкільної освіти.

Тому сучасні батьки дошкільнят мають саме в родині забезпечити дитині можливість вільно виявляти себе у грі. Добре, коли в сім'ї є діти різного віку, коли приходять друзі, коли партнерами/партнером дитини у грі стають батьки або інші члени родини. У грі вони можуть спостерігати, як дитина відтворює свої знання про довколишній світ, гендерні ролі, правила побудови взаємин, а в житті надавати їй зразки поведінки, долучати до побутових трудових дій, читати й обговорювати твори дитячої літератури, розповідати про професії різних людей, щоб потім отримані знання дитина могла втілити у грі.

Нині улюбленими атрибутами дівчат п'яти-семи років в іграх "доньки-матері" є іграшкові столики для макіяжу, прикраси й речі для переодягання, хоча в ранньому віці, у півтора-три роки, вони із задоволенням возили лялькові візочки, сповивали й колисали свої іграшки. Тобто спостерігаємо, як із дорослішанням малюка під впливом зовнішніх факторів цінності жіноцтва зміщуються з материнства в сторону самомилування, у хлопчиків із трудових дій – будівництва, відкручування гайок, копання ґрунту за допомогою екскаватора, водіння автомобіля – у площину войовничих або магічних дій.

Висновки. Гра – частина дитячої субкультури, у якій формується загальна культура особистості, побудована на засвоєних цінностях. Правильна організація ігрового середовища дитини разом з іншими, не менш значущими факторами, – умова успішного формування моральних підвалин її характеру. Тому рекомендуємо дорослим – батькам і педагогам – заповнювати цей простір іграшками, які стимулюють формування моральних почуттів, дій, думок, і демонструвати правильні дії ігрових персонажів. Гра надає зручну можливість практично залучити дитину до ситуації, що несе в собі ціннісний зміст, а також у ситуацію морального вибору. Без сім'ї сформувати в дитини ціннісні орієнтації неможливо, оскільки вона є не просто першим, а найпотужнішим джерелом впливу на дитину за рахунок міцних емоційних зв'язків. Саме в родині в дошкільний період розвитку особистості засобами гри й відповідального ставлення дорослих до придбання іграшок можна сформувати в дитини ціннісне ставлення до природи, до рукотворного світу, до людини й людських взаємин.

Список використаних джерел

1. Актуальні проблеми психології : збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – К. : Срібна хвиля, 2013. – Випуск 9. – Том IV. Психологія розвитку дошкільника. – 323 с.
2. Базовий компонент дошкільної освіти / [авт. кол. : Богущ А. М., Беленька Г. В., Богиніч О. Л. та ін.] ; наук. керівник : А. М. Богущ. – К. : Видавництво, 2012. – 26 с.
3. Бех І. Виховання особистості : навчально-методичне видання. – У 2 кн. / І. Бех. – К. : Либідь, 2003. – 280 с.
4. Белобрикіна О. А. Значення символу в соціокультурному самовизначенні людини / О. А. Белобрикіна // Людина : траєкторії розуміння : збірник статей МНК. – К. : Новосиб. книга, 2002. – 217 с.
5. Боришевський М. Й. Дорога до себе : Від основ суб'єктності до вершин духовності : монографія / М. Й. Боришевський. – К. : Академвидав, 2010. – 416 с.
6. Винникотт Д. В. Игра и реальность / Д. В. Винникотт. – М. : Институт общегуманитарных исследований, 2008. – 240 с.
7. Карасьова К. В. Гра – серйозна справа / К. В. Карасьова // Дошкільне виховання. – 2014. – № 5. – С. 20–22.
8. Осорина М.В. Секретный мир детей в пространстве мира взрослых [Электронный ресурс] / М. В. Осорина. – СПб. : Питер, 2008. – Режим доступа : <https://psigram.livejournal.com/69546.html>.
9. Піроженко Т. О. Методичні засади вивчення ціннісних орієнтацій дитини старшого дошкільного віку / [Піроженко Т. , Ладивір С., Карасьова К., Соловійова Л.] // Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України : проблеми загальної та педагогічної психології / за ред. С. Д. Максименка. – К. : Гнозис, 2011. – Т. XIII. – Ч. 1. – С. 307–317.
10. Піроженко Т. О. Становлення ціннісних орієнтацій дітей дошкільного віку в сучасному соціокультурному середовищі / Т. О. Піроженко // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / гол. ред. С.Д. Максименко. – К. : Срібна хвиля, 2012. – Т. IV. Психологія розвитку дошкільника. – Вип. 8. – С. 212–223.
11. Приходько Ю. О. Генезис провідних ставлень дитини дошкільного віку як основа її особистісного розвитку : дис. ... доктора психол. наук : 19.00.07 / Приходько Юрій Олександрович. – К., 1997. – 407 с.
12. Соловійова Л. І. Дослідження регулятивних механізмів ціннісних орієнтацій старших дошкільників / Л. І. Соловійова // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Ін-ту

психології імені Г. С. Костюка НАПН України / гол. ред. С. Д. Максименко. – К. : Срібна хвиля, 2013. – Вип. 9. – Т. IV. Психологія розвитку дошкільника. – С. 247–259.

13. Сучасні діти – відображення цінностей дорослого світу : методичні рекомендації / [Піроженко Т. О. , Ладивір С. О, Карасьова К. В. та ін.] ; за ред. Т. О. Піроженко. – К. ; Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. – 120 с.

14. Токарева Л. Д. Формування ціннісних орієнтацій як чинник моральності дошкільників у сучасному соціопросторі / Л. Д. Токарева // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / гол. ред. С. Д. Максименко. – К. : Срібна хвиля, 2012. – Т. IV. – Випуск 8. – С. 280–298.

Беленькая А. В. Образная игрушка как средство формирование жизненных ценностей ребенка

В статье представлен современный взгляд на детскую игру как ведущий вид деятельности дошкольника и на игрушку как на основной предмет, аккумулирующий и передающий ребенку базовые образы предметов окружающего мира, а также культурные установки предыдущих поколений. Осуществлен сравнительный анализ образных детских игрушек XX и XXI веков, объяснено их изменчивость внешней изменчивостью окружающей действительности и приоритетов в социуме.

Показано влияние игрушки на когнитивную, эмоциональную и нравственную сферу ребенка, что обусловлено высокой эмоциональной восприимчивостью ребенка, его склонностью к "оживлению" персонажа и построению взаимоотношений с ним на основе глубокого доверия.

Основная идея статьи базируется на тезисе о том, что главной функцией игрушки является активизация детской деятельности: интеллектуальной, физической, нравственной, – а результатом деятельности – формирование ценностной сферы ребенка. Общение с любимой игрушкой (действенное, вербальное и невербальное) позволяет ребенку со временем познавать и изменять себя.

Рассматривая игрушку как носителя социально-культурной информации, раскрыто возможности и особенности ее использования как средства формирования жизненных ценностей современного ребенка. Предложены рекомендации по организации игр с детьми в семейном кругу.

Ключевые слова: дети дошкольного возраста, игры, игрушка, эмоциональная восприимчивость, социально-культурная информация, носитель информации, жизненные ценности.

Bielienka, H. V. The Figurative Toy as Means of Shaping the Life Values of the Child

The article presents a modern view of a child's play – the leading activity of a pre-schooled, and a toy – the main subject that accumulates and transfers to the child the basic images of objects of the surrounding world and the cultural settings of previous generations.

A comparative analysis of figurative children's toys of the 20th and 21st century is carried out, and their variability is explained by the external variability of the surrounding reality and the change of priorities in society. The influence of toys on the cognitive, emotional and moral sphere of the child is shown. It is emphasized that this influence is due to the high emotional susceptibility of the child, his tendency to "resuscitation" the character and build a relationship with him on the basis of deep trust.

The main idea of the article is based on the thesis that the main function of the toy is the activation of children's activities: intellectual, physical, ethical, and the result of activity – the formation of the value sphere of the child. Communicating with your favorite toy (effective, verbal and non-verbal) allows a child to recognize and change himself over time.

Considering the toy as a carrier of socio-cultural information, the author shows the possibilities and features of its use as a means of forming the vital values of a modern child. The article also offers suggestions on the organization of games with children in the family circle.

Key words: preschool children, game, toys, emotional susceptibility, socio-cultural information, information carrier, life values.